

Ideologisch onderwijs niet in het belang van de leerling

Waar leiden we voor op? En waarvoor zouden we moeten opleiden? Die vragen werden onlangs impliciet beantwoord door Jeffrey Bouwer en Tom van Valkenhoef in dit tijdschrift. In hun bijdragen verwijzen ze beiden naar het willen opleiden voor algemene vorming van leerlingen. In dit artikel zetten wij onze opvatting ernaast en illustreren we dit met een praktische, pedagogische benadering.

In onze beleving bepleiten Bouwer en Van Valkenhoef niet een algemene, maar eerder een specifieke manier van vorming. Namelijk ideologische vorming. Bouwer representeert ogenschijnlijk de ethiek (als

houding), Van Valkenhoef opteert het (bedrijfs)economisch denken en daarmee dus het zo efficiënt mogelijk omgaan met geld.

Vorming

In de vormingstraditie wordt vorming beschouwd als 'inleiden in de cultuur', waardoor personen niet alleen in toenemende mate zelfstandig keuzes leren zien en maken, maar ook leren deze keuzes (moreel) te verantwoorden. De leerling moet daarvoor niet alleen technisch de vakken kunnen uitvoeren, maar zich ook tot het vak kunnen verhouden, het kunnen bekritisieren en verbeteren. In die zin dus ook de cultuur beïnvloeden, in plaats van slechts schikken naar de huidige cultuur met de geldende normen. Bouwer vindt (TEO 6/2022) dat door normatieve opvattingen uit de (bedrijfs)economie de leerling niet wordt geleerd hoe ethisch met geld kan worden om-

Ideologisch onderwijs niet in het belang van de leerling

Waar leiden we voor op? En waarvoor zouden we moeten opleiden? Die vragen werden onlangs impliciet beantwoord door Jeffrey Bouwer en Tom van Valkenhoef in dit tijdschrift. In hun bijdragen verwijzen ze beiden naar het willen opleiden voor algemene vorming van leerlingen. In dit artikel zetten wij onze opvatting ernaast en illustreren we dit met een praktische, pedagogische benadering.

In onze beleving bepleiten Bouwer en Van Valkenhoef niet een algemene, maar eerder een specifieke manier van vorming. Namelijk ideologische vorming. Bouwer representeert ogenschijnlijk de ethiek (als

houding), Van Valkenhoef opteert het (bedrijfs)economisch denken en daarmee dus het zo efficiënt mogelijk omgaan met geld.

Vorming

In de vormingstraditie wordt vorming beschouwd als 'inleiden in de cultuur', waardoor personen niet alleen in toenemende mate zelfstandig keuzes leren zien en maken, maar ook leren deze keuzes (moreel) te verantwoorden. De leerling moet daarvoor niet alleen technisch de vakken kunnen uitvoeren, maar zich ook tot het vak kunnen verhouden, het kunnen bekritisseren en verbeteren. In die zin dus ook de cultuur beïnvloeden, in plaats van slechts schikken naar de huidige cultuur met de geldende normen.

Bouwer vindt (TEO 6/2022) dat door normatieve opvattingen uit de (bedrijfs)economie de leerling niet wordt geleerd hoe ethisch met geld kan worden om-

gegaan. Van Valkenhoef heeft, ogenschijnlijk, voorkeur voor technisch onderwijs (TEO 1/2023). Deze twee verschillende benaderingen geven inzicht in een interessant probleem, waar het onderwijs mee om moet gaan.

Enerzijds leidt het onderwijs leerlingen in in de cultuur (in de breedste zin van het woord), anderzijds wil het de leerling weerbaar maken tegen deze cultuur. Deze tegenstelling is de crux van dit artikel. Echter voordat we hierop in gaan, kijken we nader naar de benaderingen van beide docenten.

Beiden belichten een element van vorming, maar niet het hele verhaal. Voordat we dit uiteen zetten, en voor een uitgebreide toelichting verwijzen we naar onze eerdere artikelen in dit tijdschrift (Van der Meiden & Van Riet, TEO 6/2021 en TEO 1/2022) vinden we het waardevol om de redenerlijn van Bouwer en Van Valkenhoef iets verder te analyseren.

Life skills versus een goede houding

Life skills lijken steeds meer aandacht te krijgen in beleidsmatig opzicht en ook docenten spreken er vaak over. Het idee van 21^e-eeuwse vaardigheden blijft de kop maar opsteken. In het specifieke geval van waar economieonderwijs voor bedoeld is, stelt Van Valkenhoef voor om leerlingen een life skill te leren waarmee ze de rest van hun leven zo veel mogelijk geld kunnen besparen. De techniek om economische regels naar je hand te zetten komt tegenover te leren goed ethisch zijn te staan.

Deze kunnen echter niet los van elkaar bestaan. Immers, of je nu een vaardigheid (zo efficiënt mogelijk met belasting omgaan) opdringt of een houding (zo efficiënt mogelijk omgaan met belasting is 'uit den boze'), het is beide niet gericht op het vormen van de autonomie van de leerling.

De eerste variant levert waardevolle kennis en vaardigheden gebaseerd op bepaalde economische grondwaarden op, maar mist een maatschappelijk component. De tweede probeert ethisch denken te oefenen, maar is zo sturend dat het zijn doel voorbijschiet. Zo zijn beide varianten ideologisch geladen, hoewel met tegenstrijdige ideologieën.

De grens van regels

Het is nog interessant om de ideologie van Van Valkenhoef op één punt verder te duiden. Hij stelt dat we altijd normen en waarden opleggen in het onderwijs. En in het geval van de bedrijfseconomie is een van die normen optimalisatie van het gebruik van je middelen. Van Valkenhoef stelt deze norm als een duidelijke regel waarnaar onderwijs in bedrijfseconomie kan worden ingericht.

Echter, hoever ga je in het volgen van die regel? Leren we studenten ook om complexe structuren op te zetten om zo alle mogelijke belasting te ontwijken? Dan kun je de regel eenvoudig opvatten als: we leren alles wat belastingontwijking is, maar niet dat wat belastingontwijking is.

Hiermee stuiten we echter op het probleem dat er tussen deze twee een enorm grijs gebied bestaat. Zo zal iemand die voorkomt in de Panama Papers hoogst-

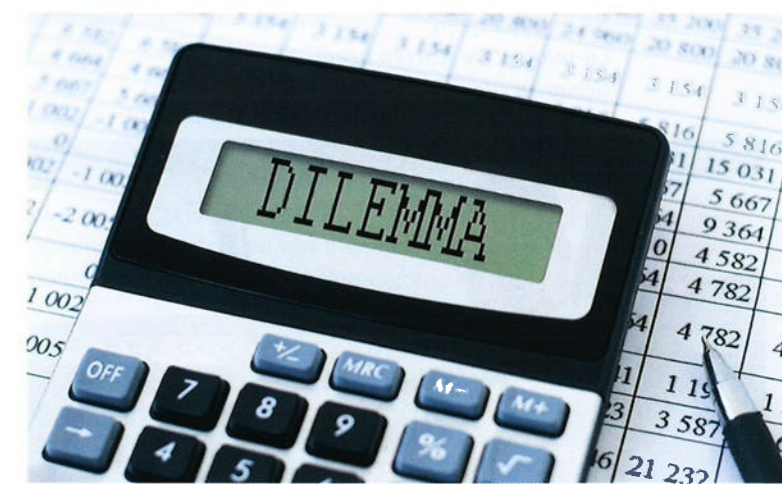
waarschijnlijk belasting ontwijken, maar of deze ook belasting ontduikt, is nog te bezien. Dit doet de vraag ontspringen tot waar we de regel dan moeten volgen, wat ons terug brengt bij kern van dit artikel.

Hardop redeneren

Zoals aangegeven zijn beide voorstellen uitersten van ideologieën. Onderwijs gestoeld op ideologische uitgangspunten, waar de docent of school bepaalt waartoe onderwijs moet leiden, lijkt ons niet geschikt. Zoals we eerder betoogden, zou onderwijs over het opleiden voor autonoom burgerschap moeten gaan.

Niet voorschrijven hoe leerlingen moeten leven of zich moeten gedragen. Wel het aandragen van kennis, verschillende perspectieven op vraagstukken, het zelf leren nadenken en positie durven innemen. Dit wil niet zeggen dat je als docent neutraal moet zijn, dat is immers onmogelijk.

Echter, je moet dan wel hardop redeneren en bijvoorbeeld laten zien hoe je tot je bevindingen komt. En tegelijkertijd openstaan voor andere denkbeelden dan de jouwe en leerlingen aanmoedigen je kritisch te bevragen (Van Riet, 2020). Ideologie maakt blind en beperkt ruimte voor andere denkbeelden (zie bijvoorbeeld Arendt, 1951). Het beperkt één van de noodzakelijke voorwaarden van een democratie: pluraliteit.

Het leren van skills is verdedigbaar. Regels zo aanleren dat ze in het voordeel van je leerling werken, lijkt rechtvaardig en autonomieverstevkend. Je leerlingen worden zo immers in staat gesteld hun eigen leven te leiden en hun leven beter te maken. Sterker nog, het zo efficiënt mogelijk gebruiken van regels voor hun eigenbelang is een zinnige besteding van onderwijstijd. Het volgen van regels levert geen gedoe op en al helemaal niet als de regels hen iets oplevert.

Maar hoe zit dat met de mogelijke nadelen voor anderen? Lijdt er iemand onder? Wat zijn de gevolgen die je niet kan overzien? Is het niet eerlijker om met je leerlingen na te gaan hoe regels tot stand komen? Na te gaan in wiens belang ze wellicht zijn en welke waarden ze vertegenwoordigen? Zijn de regels wel rechtvaardig voor iedereen? Pas als leerlingen dit soort vragen leren stellen, kunnen ze autonoom hun mening vormen.

Regels en rede staan dus beide niet gelijk aan neutraliteit. Regels zijn waardegeladen en ook in het denken – of in dit geval een vooraf bepaalde, redelijke ethiek als houding – is gestoeld op bepaalde overtuigingen. Een ogenschijnlijk redelijk idee van een goede houding staat niet gelijk aan rechtvaardigheid. Een ethiek is niet neutraal, ethiek bestudeert juist de moraal. Life skills leren zonder ethiek is amoreel, niet immoreel, en is een kunstje. Maar dat is een specifieke moraal opleggen bij leerlingen net zo.

Een voorbeeld

We betogen dus dat onderwijs niet moet gaan om het leren van vaardigheden of een houding. Het is eerder een combinatie van het opdoen van kennis, verschillende perspectieven op wat het goed omgaan met de kennis is en vervolgens met leerlingen nadenken hoe hun eigen ideeën erover zijn.

Elk beroep en vakgebied kent zo de eigen dilemma's. Soms cyclisch, soms uniek. Kijk naar het volgende waargebeurde voorbeeld (Meester & Huijer, 2012), een gesprek tussen co-piloot en gezagvoerder:

Co-piloot: 'Zie je het ijs aan de achterkant van het toestel hangen? Ijspegels en zo.'

Gezagvoerder: 'Ik zie het.'

Co-piloot: 'Laten we alles nog eens controleren, nu we weer wat langer hebben stilgestaan.'

Gezagvoerder: 'Ik denk dat we moeten gaan.'

Na het opstijgen:

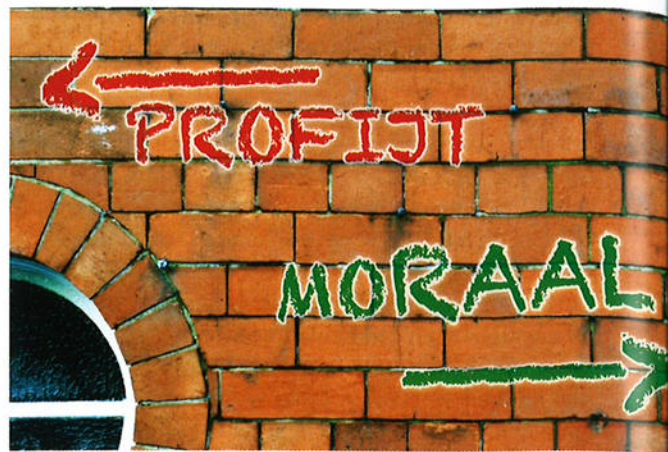
Co-piloot: 'We storten neer.'

Gezagvoerder: 'Dat weet ik.'

Deze conversatie is teruggevonden in 1982. Een vliegtuig stort neer, mede veroorzaakt door gebrek aan mondigheid bij de co-piloot en/of een gebrek aan (kritische) verantwoordelijkheid bij de gezagvoerder. Het is maar hoe je het uitlegt.

Hoe dan ook, het is evident dat dit ongeluk voorkomen had kunnen worden. Wellicht dus door een kritische houding van de co-piloot naar zijn meerdere, de gezagvoerder. Maar mogelijk lag het ook aan de onkritische houding van de gezagvoerder ten aanzien van zijn eigen opvattingen. Er is in dit voorbeeld gehandeld op basis van gezag en regels (er was al een controle uitgevoerd, dat was volgens de regels voldoende) en niet op basis van denken.

Het is discutabel: wanneer volg je de regels, wanneer de rede? Arendt omschrijft het kunnen kiezen tussen goed en kwaad als de kern van het mens-zijn (Arendt, 1963). Denken is nodig om dit onderscheid te kunnen maken en iedereen draagt hiervoor de verantwoordelijkheid. Niet alleen een formele baas.

De perfecte bureaucraat

Denken is iets wat de perfecte bureaucraat, Adolf Eichmann, niet deed. Hij was tijdens WO II verantwoordelijk voor het plannen van transport van miljoenen Joodse mensen naar concentratiekampen. Iets wat hij, naar eigen zeggen, niet uit eigen beweging deed. Hij voerde simpelweg opdrachten uit die beschreven stonden.

Volgens Arendt typeert dit de perfecte bureaucraat en laat het de banaliteit van het kwaad zien. Het kwaad is niet iets wat zich per se manifesteert door bedoelingen, idealen of snode plannen. Het gaat in dit geval om de afwezigheid van het denken.

Eichmann heeft geen onderscheid gemaakt tussen goed en kwaad. Hij heeft nooit bewust gekozen en dat kan iedereen gebeuren. Dit maakt het kwade iets alledaags, iets wat iedereen kan 'overkomen' op het moment dat opdrachten worden uitgevoerd. Soms juist in perfectie.

Mevrouw Y

Stel je voor dat je leerlingen de opdracht geeft een advies te schrijven aan mevrouw Y. Mevrouw Y heeft je leerlingen gevraagd of en hoe ze haar vermogen deels moet schenken aan haar kinderen. Ze wil ook graag weten hoe ze dit eerlijk en efficiënt kan doen. Je leerlingen werken in dit verhaal voor een financieel adviesbureau en krijgen een jaarlijkse bonus bij goed functioneren.

Een overweging van je leerlingen is om zich te verhouden tot de regels en het gezag. Wat is hun taak en welke verantwoordelijkheid dragen ze hier? Het is een belangrijke vraag, maar enkel dit perspectief innemen leidt tot enkel bureaucratisch handelen. Er is hier geen maatschappelijk perspectief in acht genomen, ook is niet overwogen wat de leerling zelf belangrijk vindt. Een aantal vragen die leerlingen kunnen helpen (Werkplaats Democratisering van kritisch denken, 2020):

Regels en rede staan dus beide niet gelijk aan neutraliteit. Regels zijn waardegeladen en ook in het denken – of in dit geval een vooraf bepaalde, redelijke ethiek als houding – is gestoeld op bepaalde overtuigingen. Een ogenschijnlijk redelijk idee van een goede houding staat niet gelijk aan rechtvaardigheid. Een ethiek is niet neutraal, ethiek bestudeert juist de moraal. Life skills leren zonder ethiek is amoreel, niet immoreel, en is een kunstje. Maar dat is een specifieke moraal opleggen bij leerlingen net zo.

Een voorbeeld

We betogen dus dat onderwijs niet moet gaan om het leren van vaardigheden of een houding. Het is eerder een combinatie van het opdoen van kennis, verschillende perspectieven op wat het goed omgaan met de kennis is en vervolgens met leerlingen nadenken hoe hun eigen ideeën erover zijn.

Elk beroep en vakgebied kent zo de eigen dilemma's. Soms cyclisch, soms uniek. Kijk naar het volgende waargebeurde voorbeeld (Meester & Huijer, 2012), een gesprek tussen co-piloot en gezagvoerder:

Co-piloot: 'Zie je het ijs aan de achterkant van het toestel hangen? IJspiegels en zo.'

Gezagvoerder: 'Ik zie het.'

Co-piloot: 'Laten we alles nog eens controleren, nu we weer wat langer hebben stilgestaan.'

Gezagvoerder: 'Ik denk dat we moeten gaan.'

Na het opstijgen:

Co-piloot: 'We storten neer.'

Gezagvoerder: 'Dat weet ik.'

Deze conversatie is teruggevonden in 1982. Een vliegtuig stort neer, mede veroorzaakt door gebrek aan mondigheid bij de co-piloot en/of een gebrek aan (kritische) verantwoordelijkheid bij de gezagvoerder. Het is maar hoe je het uitlegt.

Hoe dan ook, het is evident dat dit ongeluk voorkomen had kunnen worden. Wellicht dus door een kritische houding van de co-piloot naar zijn meerdere, de gezagvoerder. Maar mogelijk lag het ook aan de onkritische houding van de gezagvoerder ten aanzien van zijn eigen opvattingen. Er is in dit voorbeeld gehandeld op basis van gezag en regels (er was al een controle uitgevoerd, dat was volgens de regels voldoende) en niet op basis van denken.

Het is discutabel: wanneer volg je de regels, wanneer de rede? Arendt omschrijft het kunnen kiezen tussen goed en kwaad als de kern van het mens-zijn (Arendt, 1963). Denken is nodig om dit onderscheid te kunnen maken en iedereen draagt hiervoor de verantwoordelijkheid. Niet alleen een formele baas.

De perfecte bureaucraat

Denken is iets wat de perfecte bureaucraat, Adolf Eichmann, niet deed. Hij was tijdens WO II verantwoordelijk voor het plannen van transport van miljoenen Joodse mensen naar concentratiekampen. Iets wat hij, naar eigen zeggen, niet uit eigen beweging deed. Hij voerde simpelweg opdrachten uit die beschreven stonden.

Volgens Arendt typeert dit de perfecte bureaucraat en laat het de banaliteit van het kwaad zien. Het kwaad is niet iets wat zich per se manifesteert door bedoelingen, idealen of snode plannen. Het gaat in dit geval om de afwezigheid van het denken.

Eichmann heeft geen onderscheid gemaakt tussen goed en kwaad. Hij heeft nooit bewust gekozen en dat kan iedereen gebeuren. Dit maakt het kwade iets alledaags, iets wat iedereen kan 'overkomen' op het moment dat opdrachten worden uitgevoerd. Soms juist in perfectie.

Mevrouw Y

Stel je voor dat je leerlingen de opdracht geeft een advies te schrijven aan mevrouw Y. Mevrouw Y heeft je leerlingen gevraagd of en hoe ze haar vermogen deels moet schenken aan haar kinderen. Ze wil ook graag weten hoe ze dit eerlijk en efficiënt kan doen. Je leerlingen werken in dit verhaal voor een financieel adviesbureau en krijgen een jaarlijkse bonus bij goed functioneren.

Een overweging van je leerlingen is om zich te verhouden tot de regels en het gezag. Wat is hun taak en welke verantwoordelijkheid dragen ze hier? Het is een belangrijke vraag, maar enkel dit perspectief innemen leidt tot enkel bureaucratisch handelen. Er is hier geen maatschappelijk perspectief in acht genomen, ook is niet overwogen wat de leerling zelf belangrijk vindt. Een aantal vragen die leerlingen kunnen helpen (Werkplaats Democratisering van kritisch denken, 2020):

- hoe wordt het vraagstuk in de actualiteit behandeld?
- welke (beroeps-)ethische dilemma's spelen een rol in het vraagstuk?
- zijn er sociale en/of culturele ontwikkelingen die het vraagstuk beïnvloeden?
- zijn er juridische kaders waar ik rekening mee moet houden?
- in context van dit vraagstuk: wat betekent het om een kritisch beroepsbeoefenaar en kritisch burger te zijn?

Daarbij heeft je leerling als adviseur ook te maken met een baas en niet in de laatste plaats, met zichzelf. Uiteindelijk is je leerling degene die het werk moet uitvoeren en er moreel verantwoordelijk voor is. Wil hij altijd doen wat gevraagd wordt?

Conclusie

Echt vormend onderwijs overstijgt een ideologie, neemt regels in acht maar verhoudt zich hier altijd kritisch toe. Onderwijs niet als uitvoerder van overheidsbeleid, maar als kritisch fundament voor een gezonde, pluriforme democratie. Economie-onderwijs, niet ten dienste van bureaucratische efficiëntie of ogenschijnlijke ethiek, maar als cultuurvormend waarbij ook de nadelen van de economische status quo worden besproken.

In dit artikel hebben we geprobeerd een ander licht te schijnen op de onterechte tegenstelling die werd gepresenteerd. Echt economie-onderwijs is geen

doorgeefluik van huidige opvattingen, beleidsmakers of examenreglementen. Het vraagt van docenten diverse perspectieven, het doorgronden van complexiteit en gelaagdheid. Het vraagt moed, geduld en openheid. Van denken ten dienste van een ideologie, naar het bevragen van die ideologie.

Ward van der Meiden is onderzoeker bij het practoraat burgerschap aan het ROC van Twente, Daan van Riet is lerarenopleider en onderzoeker bij Hogeschool Utrecht.

Literatuur

- Arendt, H. (1951). *The Origins of Totalitarianism*. Schocken Books
- Arendt, H. (2016). *Eichmann in Jeruzalem. De banaliteit van het kwaad*. Olympus.
- Meester, F. & Huijer, M. (2012). *Goudmijn van het denken. Filosofie in de beroepspraktijk*. Uitgeverij Boom.
- Meiden, van der. W. & Riet, van. D. (2021) *Op naar (echt) economisch burgerschap in het mbo. Deel 1. Tijdschrift voor het economisch onderwijs. Jaargang 21, volume 6, pp.4-9*
- Meiden, van der. W. & Riet, van. D. (2022) *Op naar (echt) economisch burgerschap in het mbo. Deel 2. Tijdschrift voor het economisch onderwijs. Jaargang 22, volume 1, pp.16-21*
- Riet, van. D. (2020). *De docent als rolmodel: een morele plicht*. Utrecht: ROC Midden Nederland
- Werkplaats Democratisering van kritisch denken. (2020). Praktijkboek. Uitgegeven door onderzoekswerkplaats burgerschap Democratisering van kritisch denken*